

R. Dvorkin considers the humanistic ideal of «good life» and offers a liberal theory of solutions to the pressing problems arising from the desire for it, one of such problems is the question of abortion. His liberal egalitarian theory insists on the equality of everyone's dignity and respect for her.

In his concept, R. Dvorkin examines the problem of abortion in terms of conflict logic. It is possible to solve this question through the application of the logic of advantages. He stresses that every citizen has the right to be insured against imposing on the state any position regarding the religious significance of concepts of holiness or inviolability of human life.

The logic of the conflict remains relevant to modern legal theory and practice. Conflict resolution is a complex process and includes many elements. It is the logic of conflict that can be useful for legal theory and practice in solving the problem of abortion in modern society.

Key words: bioethics, human rights, decision making logic, conflict logic, abortion, preference logic.

УДК 340.1

*Віта Михайлівна Козаченко,
здобувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ: ІСТОРИЧНИЙ ТА ЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Постановка проблеми. Події, які відбулися в Україні під час Революції Гідності, привернули увагу всього світу загалом та юридичної громадськості зокрема. Серед останніх були науковці, передусім представники позитивістського праворозуміння, оскільки події на Майдані продемонстрували слабкість та неефективність позитивного права в ті буреломні та героїчні дні зими 2013–2014 рр. Громадяни у своєму протистоянні з офіційною владою не могли покладатися на чинне тоді право, а використовували здебільшого свої правові уявлення про справедливість. Інакше кажучи, джерелом права для них була їхня правосвідомість, а отже, зазначена проблематика виявила неабияку актуальність у нових умовах, коли чинні формально-юридичні джерела права довели свою неспроможність стати на захисті прав громадян. Зазначене однозначно свідчить про необхідність дослідження феномена правосвідомості як джерела права з огляду на витоки цього явища в історичному та логічному контексті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що різні аспекти проблематики правосвідомості як джерела права плідно досліджувались як у радянські часи, так і після здобуття Україною незалежності. Так, зокрема, це праці М. Строговича, І. Фарбера, Г. Остроумова, Е. Назаренко, М. Козюбри, М. Бури, В. Малахова, М. Цимбалюка, І. Панчук.

Метою статті є дослідження історичних передумов та логічних концептів феномена правосвідомості.

Основні результати дослідження. Проблематика правосвідомості загалом та правосвідомості як джерела права зокрема відома людству з давніх часів. Ще в ранніх цивілізаціях Сходу та Півдня мислителі опікувалися ідеями порядку у перших суспільствах, які вони виводили з загального порядку Всесвіту. Останній зазвичай пов'язували з такими постатями та явищами, як Брахман, Дао, Логос, Світовий розум тощо. Щоб їх осягнути мислителі свій шлях розпочинали з визначення першооснови цих феноменів. Зокрема, у Стародавній Греції, на думку одних, цією основою був світ ідей (Піфагор, Платон), других – світ матеріальних речей (Демокрит, Геракліт, Епікур). У зв'язку з цим генеза правосвідомості визначалася з урахуванням цього поділу на духовний та матеріальний світ, знаходячи свої витоки, відповідно, в ідеальному або матеріальному вимірі. Якщо для представників ідеальної течії, яка пізніше набула статусу філософської системи – ідеалізму, правосвідомість виконувала рефлексивну роль, досліджуючи власний зміст, то для представників матеріалізму – другої філософської системи, правосвідомість здійснювала пізнавальну функцію зовнішнього світу. Однак цілісної концепції правосвідомості як джерела права тоді не було створено.

Аналогічна картина спостерігалася і у ранньому Середньовіччі. Як відомо, цей період в історії людства характеризується сакралізацією суспільної свідомості, зокрема й правової. Наприклад,

у працях Августина, Фоми Аквінського основним джерелом як природного, так і позитивного права визнавалася воля Бога. Зрозуміло, що в цих випадках правосвідомості людини залишалася лише ретрансляційна роль, тобто переведення норм «вічного» закону в ідеї природного права та приписи позитивного права.

З початком Нового часу ситуація змінилася – підставами справедливого правопорядку стали визнаватися не трансцендентні засади, а закони природи, суспільства, власне самої людини як біосоціальної істоти. Так, на думку Т. Гоббса – одного з яскравих представників цього напрямку в науці, – оскільки люди за своєю природою недосконалі, то найкраще забезпечити їхні права може лише об'єднання громадян у політичний союз із делегуванням своїх прав суверену, який і буде гарантувати їхню реалізацію. Поділяючи думку Т. Гоббса щодо необхідності об'єднання вільних громадян у політичний союз для найкращого захисту їх інтересів, Дж. Локк водночас був проти делегування державі всіх їх природних прав, визнавши одночасно за ними право на повстання проти деспотичної влади. Цієї ж традиції дотримувався і Г. Гроцій, хоча за правом народів на спротив влади він визнавав певні винятки. Однак для нас більш важливим є його позиція щодо розрізнення права природного та позитивного. За першим він визнавав приписи здорового глузду (розуму).

Аналогічного тлумачення дотримувалися Т. Гоббс та Дж. Локк, визнаючи недосконалість людської природи, яка може бути підкорена підпорядкуванням розуму, вільного від її вад (за визначенням Т. Гоббса природне право – свобода робити все для самозбереження; природний закон – заборона робити все, що небезпечно для життя). Оскільки людина – це частина природи, то на неї з необхідністю поширюються її закони, а отже, як стверджував Б. Спіноза, природне право – це право природи. Таким чином, очевидним є те, що зазначені автори правосвідомості відводили вирішальну роль у формуванні справедливого правопорядку, який досягався шляхом аналізу (пізнання) як існуючої матеріальної природи, так і соціальної – суспільства та вибором і впровадженням найбільш його досконалих, на їхню думку, політико-правових форм.

Вектор дослідження правосвідомості певною мірою змінився у працях засновників німецької класичної філософії – І. Канта та Г. Гегеля. Зокрема, І. Кантом за людиною визнається як її природний стан (суб'єкт світу природи), так і моральний стан, який підпорядковується імперативам морального світу. Серед останніх відомим є категоричний імператив, який полягає у позитивному зобов'язанні особи чинити так, щоб максима її поведінки ставала загальним законом природи. Причому максими морального світу І. Кант виводить із трансцендентної сутності людини, сфери практичного розуму. Природне право він теж відносить до апріорних форм його буття. Інакше кажучи, у вченні філософа про право та державу правосвідомість розглядається як джерело права.

Подібне тлумачення правосвідомості характерні і для Г. Гегеля. Для його філософської системи вихідним методологічним принципом було ототожнення розуму і дійсності. Світовий розум (абсолютна ідея), втілюючись у різні форми буття – природного та соціального – одночасно пізнають себе. Стосовно правового буття абсолютна ідея набуває свого розвитку у вигляді об'єктивного духу, який, зі свого боку, реалізується у праві, моралі, моральності. Формами існування останніх є родина, громадянське суспільство та держава. Подібний шлях розвитку абсолютної ідеї дають можливість Г. Гегелю визначити право як наявне буття вільної волі, а державу – як дійсність моральної ідеї. Отже, логічним постає висновок щодо наявності у його теорії однозначного умовиводу відносно ролі правосвідомості у формуванні права як єдиного його джерела.

Однак наведене не дає підстави пристати до думки, що наукознавчі розвідки в теорії правосвідомості, зокрема з боку вказаних авторів, можна ідентифікувати як цілісну окрему теорію. Під цю характеристику певним чином, на нашу думку, підпадають праці дослідників, які працювали вже у ХІХ ст. Це передусім праці Л. Петражицького та І. Ільїна.

Зокрема, Л. Петражицький прямо вказував, що право треба шукати не у просторі між людьми або в соціальному середовищі, а тільки в голові індивіда, його психіці. Головним джерелом права, на відміну від попередників, він вважав не волю, а емоції. Серед останніх розрізняв імперативні (моральні) й імперативно-атрибутивні (правові). Якщо перші тільки зобов'язують індивіда вчинити певні дії і свідчать про відсутність права вимоги такої поведінки з боку іншого, то другі –

вже містять зустрічну вимогу. На підставі свого вчення він виокремив так зване інтуїтивне право, яке існує поряд зі звичаями та законодавством.

На відміну від Л. Петражицького, І. Ільїн теж розглядав правосвідомість (дух) як джерело права, але останнє він пов'язував з Богом як сприйняття людським розумом божого одкровення. Причому останнє в нього суголосно з природним правом. Зі свого боку, для правильного розуміння природного права, писав він, необхідно знайти його у глибині свого власного духу, відчуті його, побачити силою уяви і побажати його своєю волею. Для позитивного права природне є його взірцем. Причому саме в поєднанні змісту природного права з позитивним І. Ільїн вбачає суспільний прогрес. Крім того, він передбачив випадки, коли природне право може порушити вимоги позитивного. Головною причиною таких дій, на його думку, є те, що підпорядкування неправу веде не до законності і правопорядку, але до порушення природного права і, в підсумку, до соціального хаосу.

Слід сказати, що вчення І. Ільїна відносно феномена правосвідомості було найбільш повним та комплексним серед існуючих. Хоча основна його праця, присвячена проблематиці правосвідомості, з'явилася вже у XX ст., підвалини його вчення були закладені набагато раніше – ще до революції в Росії.

І, врешті-решт, наукова категорія правосвідомості як джерела права вперше була реалізована на практичному ґрунті як фактично діюче джерело права під час революційних подій у Росії на початку 20-х років XX ст. У зв'язку з руйнування старої (буржуазної) державної машини та відсутністю писаного права, на думку перших радянських науковців-юристів, функції нормативного регулятора безпосередньо виконувала соціалістична (пролетарська, радянська) свідомість. Не можна не навести в контексті зазначеного характерну думку теоретика кримінального права того часу А. Трайніна: «Революційна правосвідомість – ось критерій революційної доцільності, нове та єдине джерело правотворчості, що панує над всіма законами, скасовує тим самим принцип законності» [1, с. 37]. І взагалі, слід зазначити, що у період після перемоги пролетарської революції в більшості випадків лише правосвідомість слугувала підставою для вирішення судами цивільних і кримінальних справ. Водночас поступово, з розвитком інших джерел права і форм юридичної діяльності в післяреволюційній Росії та Україні, роль правосвідомості як безпосереднього джерела права поступово зменшилася на користь писаного права – законів та підзаконних актів.

Радянський етап розвитку юридичної науки характеризувався активною діяльністю наукової спільноти в дослідженні питань правосвідомості. Достатньо назвати тільки такі праці: «Право и правосознание: тезисы доклада» (М. Строгович), «Правосознание как форма общественного сознания» (І. Фарбер), «Правовое осознание действительности» (Г. Остроумова), «Социалистическое правосознание и советское правотворчество» (Е. Назаренко), «Социалистическое правосознание в СССР» (В. Сирцева). В Україні теж активно займалися вивченням проблематики правосвідомості. Це праці М. Козюбри «Социалистическое право и общественное сознание», Н. Бури «Функции общественного правосознания», В. Чефранова «Правовое сознание как разновидность социального отражения».

У цих працях знайшли своє відображення структура правосвідомості, яка поділялася на правову психологію та правову ідеологію, функції правосвідомості, зокрема такі як пізнавальна, оціночна, регулятивна, її роль та призначення у суспільстві як регулятора поведінки людей та як складову правової надбудови поряд зі правовими нормами та правовими відносинами.

Із розпадом Радянського Союзу відбулася деідеологізація юридичної науки. Серед методів дослідження феномена правосвідомості стали залучатися такі нетрадиційні методи, як герменевтичний, феноменологічний, комунікативний, синергетичний. Для нас найбільший дослідницький інтерес становить саме феноменологічний метод, оскільки він дає змогу дослідити правосвідомість із середини, а не тільки як прояв зовнішнього (відносно правосвідомості) світу, як його вторинне утворення.

Працею, що є найбільш характерною у цьому напрямі, є дослідження В. Малахова «Природа, содержание и логика правосознания» (2001 р.). Науковець пропонує відійти від традиційного за радянських часів розгляду правосвідомості як явища, що відображає зовнішню реальність (суспільну практику, суспільні правовідносини), а вивчати її як самостійну соціально-духовну

дійсність. В його інтерпретації правосвідомість – це не тільки форма пізнання навколишнього світу, а й спосіб його пізнання, який полягає у власній саморефлексії правосвідомості, тобто її самоусвідомленні. Проте у зв'язку з цим остання не втрачає своєї якості реальності, яка є формою суб'єктивного буття людини, її внутрішнього духовного світу. Зі свого боку правова реальність розглядається як наслідок об'єктивації глибинного змісту правосвідомості, що розкривається через ідею права.

На відміну від В. Малахова, у сучасній юридичній науці існують також погляди на правосвідомість як інтегративне утворення, яке окрім власне неї включає в себе і буття людини в світі. Зокрема, автором такої концепції є М. Цимбалюк. У праці «Онтологічні основи теорії правосвідомості» він стверджує, що нова посткласична наукова парадигма вимагає розглядати світ в єдності об'єктивно-матеріального та суб'єктивно-ціннісного. Інакше кажучи, людське буття – це інтегральна єдність матеріального та духовного. Відповідно, теорія правової свідомості є інтегральною теорією, яка повинна вивчатися на основі поєднання філософського, соціологічного, психологічного, культурно-історичного, теоретико-правового знання. Важливою рисою цього знання є його обумовленість об'єктивно буттєвими формами існування, тобто онтологія права. Остання містить у собі три рівні буттєвих чинників: антропологічні, суспільно-комунікативні та аксіологічні. Тобто до теорії правосвідомості, на думку вченого, окрім способів та результатів правоусвідомлення, входять також усі форми правореалізації, куди, на відміну від традиційних форм, він відносить також правотворчість (правотворення).

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що науковий пошук у дослідженні правосвідомості був довготривалим. Паридигмальні межі аналізу правосвідомості на різних етапах розвитку науки визначалися філософськими теоріями ідеалізму та матеріалізму. У добу постмодернізму, як вбачається, адекватною відповіддю на запитання – «Що таке правосвідомість?» – буде інтегративна теорія, яка поєднуватиме у собі ці два підходи.

Використані джерела

1. Трайнин А. Н. Десять лет советского уголовного законодательства / А. Н. Трайнин // Право и жизнь. – 1927. – № 8/10. – С. 37–45.

Козаченко В. М. Правова свідомість: історичний та логічний контекст

Феномен правосвідомості як спеціальний науковий об'єкт дослідження не був відомий першим науковцям розвідкам стародавніх мислителів Сходу та Півдня. Його опосередковано вивчали у взаємозв'язку з такими явищами, як право, правові відносини. Поступово він набув статусу окремого об'єкта, але вже значно пізніше – наприкінці Середньовіччя та на початку Нового часу. У певному розумінні завершений вигляд теорія правосвідомості набула у працях таких дореволюційних науковців, як Л. Петражицький та І. Ільїн. Структурна побудова та функції правосвідомості зазнали свого змістовного дослідження у працях радянських учених. З появою нових методологічних підходів, зокрема таких як феноменологія, герменевтика, дослідження проблематики правосвідомості отримали новий імпульс. Загалом у статті робиться висновок, що еволюція поглядів науковців на правосвідомість залежала від їхньої належності до однієї з філософських течій: ідеалізму або матеріалізму.

Ключові слова: правосвідомість, матеріалізм, ідеалізм, феноменологія, постмодернізм.

Kozachenko V. Legal consciousness: historical and logical context

The study of legal consciousness in their works directly or indirectly concerned scientists of different eras, ranging from the thinkers of ancient Greece and Rome and ending with the works of modern authors. In particular, Pythagoras, Plato and Democritus, Heraclitus, Epicurus, considered the Genesis of legal consciousness, based on the distinction of their original being – matter or consciousness. In the middle ages Augustine and Thomas Aquinas recognized the will of God as the main source of justice. The new time was characterized by a shift in the focus on reason (common sense) as a source of law. In other words, the legal consciousness, which knew the world around (material and social), was recognized as the source of law. This was typical primarily for the teachings of T. Hobbes, G. Grotius, J. Locke, W. Spinoza. The vector of the study of legal consciousness to a certain extent changed in the works of the founders of German classical philosophy – I. Kant and G. Hegel. They considered the sense of justice as a source of law, which learns itself through its own reflection.

These scientific studies did not constitute a holistic concept of legal consciousness. Under this definition, To a certain extent fall labor Ly. Petrazhitzky and I. Ilyin (especially the latter). The Soviet period of research of the specified problems was characterized by active scientific search, since practical application of the theory of legal consciousness as the only source of the right in the post-revolutionary period and finishing with theoretical works of M. Strogovich, I. Farber, G. Ostroumova, E. Nazarenko, V. Raw. In Ukraine, too, actively carried out scientific research in this direction. First of all this applies to the works of D. Pacopaco, M. Koziubra, N. Borax, A. Afranowym.

The current state of her research, in addition to the above writings of such authors as N. Tsimbalyuk and V. Malakhov, includes works by N. Wolkowicki, A. Denisova, V. Demichev, M. Neduhy, I. Panchuk, who have considered this subject mainly from the standpoint of theory of state and law. At the same time, there are many studies on the applied aspects of legal consciousness. For example, The question of studying the role of justice in the activities of law enforcement officers devoted their work in particular P. Makushev, A. Turkan, A. Rogovtseva, interaction of legal consciousness and legal culture S. Maximov, N. Panov, A. Petryshyn, V. Tatsiy. With the advent of new methodological approaches, such as phenomenology, hermeneutics, studies of the problems of legal consciousness have received a new impetus. In General, it is concluded that the evolution of scientists views on the legal consciousness depended on their belonging to one of the philosophical currents: idealism or materialism.

Key words: legal consciousness, materialism, idealism, phenomenology, postmodernism.

УДК 340.12

*Вікторія Сергіївна Корнієнко,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ЗАСІБ АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. У наш час, за умов динамічного розвитку суспільних відносин, для уникнення проблем суспільно-політичного та соціально-економічного характеру, виникає необхідність проведення правової експертизи нормативно-правових актів на стадії нормопроєктування. Для цього виникає потреба у застосуванні різних методів наукового дослідження. Одним із них є аналіз. Це дослідження дає можливість охарактеризувати правову експертизу через призму аналітичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасних працях науковців, які займаються дослідженням правової експертизи, вказане поняття майже не аналізувалось як засіб аналітичної діяльності. Здебільшого вони присвячені поняттям «правова експертиза», «правова аналітика» та «аналітична діяльність» без їхнього взаємозв'язку.

Зокрема, деякі концептуальні питання щодо сутності правової експертизи нормативно-правових актів розглянуто у працях О. Богачової В. Бутенка, Т. Дідича, В. Долежана, К. Журкіної, З. Загиней, І. Закірової, В. Захарової, О. Короткової, О. Костенка, В. Литвина, В. Мамутова, Н. Пархоменко, В. Піголкіна, В. Погорілка, В. Рагозіна, М. Ралдугіна, Г. Рибікової, Н. Ригун, А. Селіванова, О. Скакун, О. Селезньової, Ю. Сидельнікова, Р. Халфіної, Ю. Шемшученка та ін.

Питаннями правової аналітики останнім часом займаються такі вчені-правознавці, як В. Нагребельний, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко та ін.

Окремі питання аналітики, аналітичної діяльності на галузевому та міжгалузевому рівнях аналізували В. Андрієнко, В. Варенко, А. Гончаренко, О. Гончаренко, В. Горовий, О. Дроздова, Л. Кравченко, О. Кобелев, П. Конотопов, С. Кулицький, Ю. Курносів, О. Михайлюк, І. Муковський, Ю. Сурмін, Л. Фірсова, Л. Філіпова та ін.

Метою статті є з'ясування сутності та змісту правової експертизи як засобу аналітичної діяльності з урахуванням сучасних досягнень теоретико-правової думки, що дасть змогу підвищити якість та ефективність закону, а також унеможливить виникнення негативних наслідків його дії.

Основні результати дослідження. Державний курс України на європейську інтеграцію та початок процесу реформування українського законодавства відповідно до стандартів Європейського Союзу потребує удосконалення законотворчих процесів. У цьому контексті слід виокремити правову експертизу нормативно-правових актів на стадії нормопроєктування, проведення якої й дасть можливість забезпечити якість та ефективність майбутнього закону.

Крім того, підвищення ролі науки в правотворчій діяльності є, безумовно, необхідною умовою всього процесу правотворчості та ефективності нормативно-правових актів, які приймаються в Україні [5, с. 104].

Нині все більше вчених у своїй дослідницькій діяльності звертаються до засобів, прийомів та методів аналітики. Тому логічним є аналіз «правової експертизи» саме як засобу аналітичної діяльності.